

Богдана КАРАБІН

аспірантка кафедри історії, правознавства і методики викладання, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, Сумська область, Україна, індекс 41400 (karabindana26@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2738-8677>

Бібліографічний опис статті: Карабін, Б. (2023). Нариси з історії сіл Золотоніщини М.Ф. Пономаренка в «Історії міст і сіл УРСР. Черкаська область»: значення та особливості погляду на минуле краю. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 116–124, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.13>

**НАРИСИ З ІСТОРІЇ СІЛ ЗОЛОТОНІЩИНИ М.Ф. ПОНОМАРЕНКА
В «ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ УРСР. ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ»:
ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВІСТЬ ПОГЛЯДУ НА МИНУЛЕ КРАЮ**

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати краєзнавчі нариси М.Ф. Пономаренка з історії сіл Золотоніського району, що написані ним для видання «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область». *Методологія дослідження.* У ході роботи над такою темою використано біографічний та хронологічний методи історичного дослідження і загальнонауковий метод системного аналізу. *Наукова новизна* полягає у тому, що вперше проводиться комплексний аналіз опублікованого матеріалу та рукописної спадщини краєзнавця М.Ф. Пономаренка, що висвітлює історичний розвиток населених пунктів Золотоніщини у рамках багатомного видання «Історія міст і сіл Української РСР». *Висновки.* З'ясовано, що одним із першорядних напрямів краєзнавчих досліджень М.Ф. Пономаренка була історія сіл Золотоніщини. Визначено, що підготовка нарисів за такою тематикою для енциклопедичного видання є закономірним продовженням його наукових пошуків попередніх років. На підставі здійсненого аналізу рукописних варіантів і опублікованих нарисів визначено масштаби скорочень, яких зазнали підготовлені краєзнавцем матеріали та розглянуто можливі причини, які викликали ці редагування. Окреслено, що досвід участі у цьому проєкті вплинув на подальші дослідження М.Ф. Пономаренка, які, зокрема, стали основою для опублікованих у 1990–2000-х рр. книг з історії краю – «Золотоніщина» (1991), «Золотоніщина в осадах» (2001). Також проаналізовано статті та рецензії краєзнавця, в яких відбивається його оцінка «Історії міст і сіл УРСР», що становить значний дослідницький інтерес. Проведена джерелознавча робота виявила, що краєзнавчі студії М.Ф. Пономаренка з історії сіл Золотоніщини не обмежуються лише нарисами в енциклопедичному виданні. Публікації краєзнавця з історії регіону висвітлювалися також і в регіональній періодичній пресі. Це є вагомим аргументом для продовження поглибленого дослідження такої теми.

Ключові слова: Лівобережжя, Золотоніщина, багатомне видання, історія України, козацтво, археологія, топонім.

Bohdana KARABIN

Postgraduate Student at the Department of History, Law and Teaching Methods, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, 24, Kyivska str., Glukhiv, Sumy region, Ukraine, postal code 41400 (karabindana26@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2738-8677>

To cite this article: Karabin, B. (2023). Narisy z istorii sil Zolotonishchyny M.F. Ponomarenka v "Istorii mist i sil URSR. Cherkaska oblast": znachennia ta osoblyvist pohliadu na mynule kraiu [Essays on the history of the villages of Zolotonishchyna of M.F. Ponomarenko in the "History of cities and villages of the USSR. Cherkasy region": significance and the specific view of the past of the region]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana*

Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 14(56), 116–124, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.13> [in Ukrainian].

ESSAYS ON THE HISTORY OF THE VILLAGES OF ZOLOTONISHCHYNA OF M.F. PONOMARENKO IN THE “HISTORY OF CITIES AND VILLAGES OF THE USSR. CHERKASY REGION”: SIGNIFICANCE AND THE SPECIFIC VIEW OF THE PAST OF THE REGION

Summary. *The aim of the research is to analyze the local history essays of M.F. Ponomarenko on the history of the villages of Zolotonosha raion, written by him for the edition “History of cities and villages of the USSR. Cherkasy region”. **Research methodology.** In the course of work on this topic, biographical and chronological methods of historical research and the general scientific method of system analysis were applied.*

The academic novelty consists in the fact that, for the first time, a comprehensive analysis of the published material and handwritten heritage of a local lore specialist M.F. Ponomarenko, who throws light on the historical development of the settlements of Zolotonishchyna, as part of the multi-volume publication “History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR” is conducted.

Conclusions. *It was found out that one of the primary lines of local lore studies of M.F. Ponomarenko was the history of the villages of Zolotonishchyna. It was determined that the preparation of essays on this topic for an encyclopedic edition is a naturally-determined continuation of his scientific research of previous years. On the ground of handwritten versions and published essays analysis, the extent of reductions of the prepared material made by the local lore specialist was determined and the possible reasons for this editing were considered.*

It was determined that the experience of participating in this project influenced M.F. Ponomarenko’s further research, which, in particular, became the basis for the books on the history of the region published in the 1990s and 2000s – “Zolotonishchyna” (1991), “Zolotonishchyna under siege” (2001). Also, the local lore specialist’s articles and reviews reflecting his assessment of the “History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR” were analyzed, which is of significant research interest. The source research studies were carried out which revealed that M.F. Ponomarenko’s local lore studies on the history of the villages of Zolotonishchyna were not only limited to essays in the encyclopedic edition. The local lore specialist’s publications on the history of the region were also covered in the regional periodical publications. This is a cogent argument for continuing in-depth research of this topic.

Key words: *Left bank area, Zolotonishchyna, multi-volume edition, history of Ukraine, Cossacks, archeology, toponym.*

Постановка проблеми. У добу Незалежності з’явилася можливість всебічного вивчення наукової спадщини краєзнавців радянської доби, які зробили вагомий внесок у розроблення актуальних питань політичної, економічної, соціальної, культурної історії. У зв’язку з цим якісно розширюється вітчизняна історіографія, яка доповнюється напрацюваннями істориків-аматорів, істориків без наукового ступеня та вченого звання. Тому доречно звернутися до наукової спадщини золотоніського краєзнавця Михайла Федоровича Пономаренка, яка стосується історії сіл Золотоніщини від доби середньовіччя до ХХ століття.

Аналіз джерел та останніх досліджень. В історіографії проблема вкладу М.Ф. Пономаренка в розроблення актуальних проблем політичної, соціальної, економічної та культурної історії сіл Золотоніського району не отримала системного вивчення. Так, наприклад, у нарисах «З любов’ю до Черкащини» (Мельниченко, 2020), «Патріарх українського краєзнавства, народний академік М. Пономаренко» (Трохименко, 2006), «Біобібліографічний словник краєзнавців України. Пономаренко М.Ф.» (Соса, 1994), «Народний академік» (Хоменко, 2016) висвітлюється загальна інформація про життєвий та творчий шлях краєзнавця без поглибленого наукового аналізу його діяльності. А у статті «Історія Золотоніщини ХVIII – поч. ХХ ст.: джерелознавчий аспект» (Голиш, 2008) лиш окреслюється вклад дослідника в розроблення історії окремих населених пунктів краю.

У зв’язку з цим **метою статті** є комплексний аналіз краєзнавчих нарисів М.Ф. Пономаренка з історії сіл Золотоніського району, підготовлених ним для видання «Історія міст і сіл

Української РСР. Черкаська область» (далі – ІМІСЧ) (Стешенко, 1972). Під час вивчення проблеми було використано рукописні матеріали особового фонду (Р-5428) М.Ф. Пономаренка, які зберігаються у Державному архіві Черкаської області (ДАЧО), та газетні публікації дослідника з фондів Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Т. Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Фундатор історичного краєзнавства Черкащини Михайло Федорович Пономаренко народився 28 жовтня 1920 р. у селі Підставки Золотоніського повіту Кременчуцької губернії (нині – Золотоніський район Черкаської області) у вчительській сім'ї. Після закінчення Горобіївської семирічної школи з 1935 р. навчався в Золотоніському педагогічному училищі. У період 1938–1940 рр. працював вчителем на Золотоніщині. 1940 р. М.Ф. Пономаренко був призваний до лав Червоної Армії. Воював у боях за визволення України, на Сандомирському плацдармі, на р. Одер, під час штурму Берліна та визволення Праги. Отримав поранення та контузію. Як учасник Другої світової війни нагороджений орденами Вітчизняної війни 2-го ст. (двома), Червоної Зірки, «За мужність» 3-го ст., медалями «За бойові заслуги», «За взяття Берліна», «За визволення Праги», «За перемогу над Німеччиною». В повоєнний період продовжив навчання та педагогічну діяльність. У 1946 р. він закінчив Черкаський педагогічний інститут за спеціальністю «Українська мова та література», а 1954 р. факультет французької мови Київського інституту іноземних мов. Працював учителем іноземних мов у вечірній та Золотоніській школі № 5 (01.09.1946–01.01.1947), у Замочківській школі (Жовківський р-н, Львівщина, 01.01.–01.07.1947), у Золотоніській школі № 4 (01.09.1947–01.07.1977) та історії в Золотоніських школах № 3 і № 6 (1977–1978) (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 1, арк. 7, 36).

Паралельно до педагогічної діяльності М.Ф. Пономаренко долучається до краєзнавчого руху. В 1946 р. він створив пришкольній гурток юних краєзнавців, у 1947 р. – краєзнавче товариство «Слідопит», 1954 р. – клуб інтернаціональної дружби «Глобус». У 1958–1959 рр. при Золотоніській школі № 4 організував спочатку краєзнавчий гурток, а згодом краєзнавчий музей. Одним із найпоширеніших видів діяльності зазначених гуртків та товариства були туристичні походи рідним краєм, у ході яких Пономаренко прищеплював учням любов до історії та археології (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 1, арк. 7).

М.Ф. Пономаренко був членом правління Всеукраїнської спілки краєзнавців та редакційної ради часопису «Краєзнавець», редагував видання «Краєзнавець Черкащини». Лауреат премії імені В. Антоновича та перший лауреат обласної премії імені М. Максимовича (1994). 1 січня 2010 р. М.Ф. Пономаренко помер у Золотоноші на 90-му році життя (Хоменко, 2016, с. 17–18).

Вивченням історії сіл золотоніського краю М.Ф. Пономаренко розпочав займатися ще в 1950–1960-х рр. Одним із перших його досліджень є статті «Домантів» (1957), «Боротьба за відбудову і розвиток народного господарства в повоєнний період» (1958) та нарис про населені пункти краю «Осади Золотоніщини» (1961) (Пономаренко, 1957, 1958; ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 12, 79 арк.). Проте в автобіографії краєзнавця зазначається ще низка його машинописних праць – «Золотоніський літопис» (1950–60-ті), 4 номери «Краєзнавчих бюлетенів» (1959) та статистичний довідник «Осади Золотоніщини в цифрах» (1947) (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 1, арк. 7). На жаль, серед наявних архівних матеріалів, зразків цих рукописів у процесі цього дослідження виявити не вдалося.

До роботи над виданням «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область», яке було видано 1972 р., М.Ф. Пономаренко долучився ще 1961 р. як заступник районної комісії з написання тому (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 1, арк. 8). Разом зі співробітником Інституту археології АН УРСР Є. Махном і краєзнавцем Г. Храбаном він займався опрацюванням матеріалів з археології до нарисів та історичних довідок (Стешенко, 1972, с. 785). Окрім того, М.Ф. Пономаренко підготував нариси з історії Золотоніського району та його населених пунктів, з яких повноцінно було опубліковано про м. Золотоношу та с. Піщане (Стешенко, 1972, с. 257–273, 281–289). Працював над частиною історико-економічного нарису про Черкаську область від найдавніших часів до 1921 р. та став співавтором нарисів «Чигирин», «Боровиця» і «Суботів» (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 1, арк. 9). Слід зазначити, що за проведення цієї копії

роботи М.Ф. Пономаренку було присвоєно звання «Заслужений учитель УРСР» (Мельниченко, 2020, с. 8).

Золотоніський район є адміністративно-територіальною одиницею Черкаської області (з 1954 р.) з центром у м. Золотоноша. На час написання «Історії міст і сіл УРСР» у 1960-х рр. до району входило 1 міська та 24 сільські ради, яким підпорядковувалися 38 населених пунктів (Стешенко, 1972, с. 257). У енциклопедії нариси про три найбільші населені пункти району: м. Золотоношу, с. Гельмязів та с. Піщане в редакції зазнали незначних скорочень і були опубліковані майже повністю. Це пов'язано з тим, що для нарисів з історії міст районного підпорядкування відводився 1 авторський аркуш. Своєю чергою у виданні про центри сільських рад подавалися лише короткі довідки, а не розлогі дослідження. Вище окреслена структура формувалася відповідно до методичних рекомендацій головної редколегії ІМІС (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 28, арк. 7; Черняхівська, 2021, с. 112). Таким чином, матеріали з історії сіл Золотоніщини, підготовлені М.Ф. Пономаренком, в енциклопедії було опубліковані з істотними скороченнями. Утім нами використано рукописні варіанти нарисів, які зберігаються в ДАЧО (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 28, 38).

У виданні ІМІСЧ представлено довідки про села Антипівка, Богдани, Богуславець, Бубнівська Слобідка, Вознесенське, Гладківщина, Деньги, Дмитрівка, Домантове, Драбівці, Зорівка, Каленики, Коврай, Ковтуни, Коробівка, Кропивна, Крупське, Лукашівка, Нова Дмитрівка, Підставки, Скориківка, Чапаєвка (тепер – Благодатне), Шабельники. Основна інформація стосується статистичних даних, які мали відобразити інтенсивність розвитку села в радянську добу. Історичні відомості обмежуються згадками про дату заснування села, час встановлення більшовицької влади, участь місцевого населення у Другій світовій війні, переліком видатних уродженців. Деякі з довідок доповнені фактами про участь населення у козацьких повстаннях 1620–1630-х рр. та війні 1648–1654 рр. (Бубнівська Слобідка, Домантове, Кропивна, Каленики) і подіях 1905–1907 рр. та 1917–1920 рр. (Богдани, Вознесенське, Коробівка, Крупське, Скориківка, Чапаєвка). Разом із тим низка статей містить відомості з археології місцевості (Чапаєвка, Нова Дмитрівка, Коробівка, Ковтуни, Домантове, Дмитрівка, Гладківщина, Вознесенське, Бубнівська Слобідка) (Стешенко, 1972, с. 290–295).

Утім в особовому фонді (Р-5428) М.Ф. Пономаренка зберігаються чернетки нарисів про села Золотоніського району, які відображають масштаби скорочення повноцінних досліджень до рівня примітивних, однотипних довідок. У невиданому тексті М.Ф. Пономаренко насамперед акцентував питання топоніміки кожного з таких сіл. У своїх дослідженнях краєзнавець схилився до версії, що назви більшості з них були похідними від прізвищ або імен перших поселенців, як наприклад, с. Богдани, Гладківщина, Деньги, Дмитрівка (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 5, 22, 25, 28). Однак були й варіанти, які походили від геоботанічних термінів, як у випадку з с. Коврай та Кропивна (ДАЧО, ф.р.-5428, спр. 38, арк. 116, 122; Гонца, Молодичук, 2016, с. 23).

А от, наприклад, у нарисі «Піщане» йдеться про давнє літописне місто Пісочен, що вважається попередником с. Піщане. Так, на думку М.Ф. Пономаренка, ця назва є відображенням фізико-географічних особливостей місцевості. Адже первісне поселення розташовувалося на підвищеному піщаному острові заплави р. Супій (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 136). Тобто його назва є похідною від ландшафтно-топографічного терміна (Гонца, Молодичук, 2016, с. 20). Варто зазначити, що включення до нарисів топонімичного складника було однією із вимог редколегії (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 28, арк. 6). Проте у самому виданні ІМІСЧ дані з топоніміки відсутні, як і в решті 25 томів.

Окрім топоніміки, М.Ф. Пономаренко значну увагу приділив наповненню своїх нарисів відомостями про археологічні знахідки на території описаних сіл. І хоч здебільшого такий матеріал увійшов до видання ІМІСЧ, деякі факти все ж залишилися у рукописах. Так, у нарисі «Каленики» містяться згадки про городище часів Київської Русі й так званих майданів для жертвоприношень на околицях цього села (ДАЧО, ф.р.-5428, спр. 38, арк. 113). Описуючи історію с. Піщане, М.Ф. Пономаренко зазначив, що рештки кераміки X–XIII ст. на його території

було виявлено в ході археологічних досліджень, проведених Золотоніським районним краєзнавчим музеєм, директором якого на той час він був (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 136). Також у деяких нарисах є посилання на знахідки, які експонувалися в цьому музеї, наприклад, згадана в рукописі про с. Кропивна римська монета 131–161 рр., що виявлена на території сусіднього с. Маліївка. Окрім цього, в такому нарисі зазначено про рештки оборонних споруд XVII–XVIII ст. на території самої Кропивни (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 123). Разом із тим у зібраних М.Ф. Пономаренком матеріалах містяться дані про археологічні знахідки в інших населених пунктах Золотоніщини, які були у підпорядкуванні селищних рад. Так, в описі с. Коробівка вказано, що на території с. Бордуносівка було виявлено 2 поселення доби неоліту та рештки сарматської кераміки, а біля с. Кедина Гора та Комарівка поселення доби бронзи (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 121).

Ще однією з тем, на якій у своїх нарисах акцентував М.Ф. Пономаренко, було становище регіону в козацьку добу. Оскільки більшість перших згадок про ці села зазначаються XVII ст., то здебільшого вони були козацькими поселеннями. Так, с. Антипівка, Богуславець, Драбівці, Ковтуни входили до Золотоніської, с. Коробівка та Дмитрівка до Домантовської, с. Шабельники до Піщанської, с. Ковтуни й Підставки до Гельмязівської козацьких сотень. А такі села, як Кропивна та Піщане, були сотенними містечками Переяславського та Черкаського полків. Відповідно, М.Ф. Пономаренко зазначає про участь місцевого населення у таких ключових подіях XVII–XVIII ст.: козацькі повстання 1620–1630-х рр., війні 1648–1654 рр., Переяславському повстанні 1666 р., Коліївщині. Разом із тим краєзнавець приділив увагу даним переписів, які проводилися у регіоні в XVIII ст. та статистиці розвитку освіти, економіки, медицини у XIX ст. (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, 211 арк). Так, наприклад, у нарисі «Богуславець» зазначається, що 1729 р. у цьому селі нараховувалося 13 козацьких дворів, а станом на 1767 р. – 26 козацьких дворів, що налічує 66 родин (319 чол.). А вже в 1885 р. було 220 дворів (1181 чол.), окрім цього, 19 вітряків, 4 олійниці та кузня. У 1878 р. у селі було відкрито земську початкову школу (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 9). Отже, зібраний краєзнавцем матеріал дозволяє охарактеризувати розвиток цього регіону в контексті історії українських земель XVII–XIX ст.

З-поміж інших нарисів, написаних М.Ф. Пономаренком, варто відзначити матеріали «Бубнівська Слобідка» та «Чапаєвка» (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 11, 174). Так, перший нарис, окрім інформації про це село, містить відомості про с. Бубнів, яке було затоплено у зв'язку з будівництвом Кременчуцького водосховища у 50-х рр. XX ст. Його жителів переселили до Бубнівської Слобідки. За даними, зібраними краєзнавцем, Бубнів був одним з найдавніших поселень у регіоні, яке утворилося у XIII ст. Цікавим є трактування його назви, що, як видно із записів М.Ф. Пономаренка, було дискусійним питанням. Так, він зазначає, що за однією з гіпотез, що присутня у дореволюційній історіографії під назвою «Бубнів», вважали літописне поселення Дубниця 1155 р. (Семенов, 1903, с. 411). А згідно з висновками української ономастичної комісії 1967 р., назва є похідною від прізвища «Бубон», тобто є відродинним ойконімом (ДАЧО, ф.р. -5428, оп. 1, спр. 38, арк. 12–13; Гонца, 2014, с. 23). Такої версії дотримувався і сам М.Ф. Пономаренко впродовж своєї подальшої діяльності.

Наприкінці XVI ст. нібито за ініціативи Д. Вишневецького Бубнів слугував сторожовою фортецею. Посилаючись на «Архів Південно-Західної Росії» (1886), М.Ф. Пономаренко зазначає, що на початку XVII ст. Бубнів належав такому собі «шляхтичу Балакиру» (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 13). Вочевидь, тут ідеться про представників з роду землевласників тюркського походження, прізвища котрих зафіксовані в ревізіях 1545–1552 рр., що проводилися в округах Черкаського та Канівського замків. Однак, як зазначає Н. Яковенко, «через обмеженість джерельної бази неможливо детальніше простежити склад тутешніх землевласників давнішого періоду» (Яковенко, 2008, с. 191).

Далі, за словами М.Ф. Пономаренка, після поразки козацьких повстань території Бубнівської Слобідки перейшли у власність Переяславської єзуїтської колегії, що була утворена 1638 р. (Серяков, 2012, с. 99). Згодом, у зв'язку із встановленням полково-сотенного устрою Української козацької держави, Бубнів став адміністративним центром Бубнівської

сотні з 1648 р. Канівського, а з 1667 р. – Переяславського полку. Окрім цього, М.Ф. Пономаренко зазначає, що 1660 р. ці території були «пожалувані» царем Канівському Успенському монастирю. У 1782 р. разом із залишками автономії Гетьманщини було ліквідовано і Бубнівську сотню. Втім, як зазначається в рукописі, сотенне управління було перенесено до с. Прохорівка ще у середині XVIII ст., що було зумовлено підтопленнями Бубнова унаслідок повеней. Разом із тим М.Ф. Пономаренко зазначає, що рештки цього городища козацької доби збереглися у вигляді кільцевого валу над р. Оріхівкою, що неподалік Дніпра (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 12–14). Вочевидь, М.Ф. Пономаренко виявив цю знахідку під час своїх археологічних розвідок, якими займався впродовж 1940–70-х рр. («Звіт М.Ф. Пономаренка», 1984). Своє відображення вона знайшла і у сучасних дослідженнях, проведених археологом О. Прядком. Дослідник зазначає, що на території відселеного с. Бубнів знаходиться давньоруське городище круглої форми, на території якого виявлено як рештки кераміки XI–XIII ст., так і фрагменти XVII–XVIII ст. (Прядко, 2016, с. 135). Також, на думку О.О. Прядка, охоронний знак, який знаходиться в північній частині валу, міг бути встановлений за ініціативи М.Ф. Пономаренка у 50-х рр. XX ст. (Прядко, 2016, с. 133). Разом із тим доцільно відзначити, що, готуючи нарис «Бубнівська Слобідка», краєзнавець багато в чому посилається на історіографічну спадщину дореволюційної доби. Зокрема, й на праці М. Максимовича, наукова та краєзнавча спадщина якого висвітлювалася М.Ф. Пономаренком у його окремих дослідженнях.

А в нарисі «Чапаєвка» представлена історія села під старою назвою – Богушкова Слобідка. Як зазначається в архівних документах М.Ф. Пономаренка, матеріали з історії цього села мали бути опубліковані як нарис, а не як довідка (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 210). Тому у своєму дослідженні краєзнавець повною мірою охарактеризував розвиток села в кожен історичну епоху. Як значиться в нарисі, територія села має давню історію, про що свідчать археологічні знахідки трьох поселень доби неоліту, двох поселень і одного поховання доби бронзи та скупчення кераміки скіфського періоду. За даними, вказаними М.Ф. Пономаренком, Богушкова Слобідка була заснована в першій половині XVII ст. Спираючись на першу згадку про село, що зафіксована у «Люстрації Київського воєводства» 1622 р., М.Ф. Пономаренко робить припущення, що воно з'явилося 1619 р. У XVII ст. Богушкова Слобідка була одним з осередків формування козацтва, як центр Богушковослобідської козацької сотні спочатку Черкаського, потім Переяславського полку. Місцеве населення відіграло ключову роль у подіях Переяславського повстання 1666 р., історію якого М.Ф. Пономаренко описує у нарисі. У результаті зазначеної події за наказом гетьмана І. Брюховецького містечко було знищено. Як зазначає М.Ф. Пономаренко, свідченням існування містечка в козацьку добу є рештки будівель того часу, знайдені в урочищі Замістя (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 174–177).

Після Полтавської битви 1709 р. Богушкова Слобідка перейшла у власність переяславському полковнику Степану Томарі, а згодом у 1715 р. до його сина Василя. У першій пол. XIX ст. село отримало статус станового у складі Денезької волості. Послугуючись даними переписів населення за 1834, 1885, 1900 та 1910 рр., М.Ф. Пономаренко характеризує економічне становище села у XIX – на поч. XX ст. (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 176–178). Окрім цього, у нарисі краєзнавець описує ситуацію 1862 р., пов'язану з прокламацією «Усім добрим людям», створену лівим крилом Київської Громади, у поширенні якої звинуватили та відправили у заслання етнографа П. Чубинського. Як зазначає М.Ф. Пономаренко, події з виявленням прокламації відбувалися біля с. Богушкова Слобідка (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 179). Досить детально краєзнавець також висвітлює події 1918–1920 рр. та їх вплив на розвиток села і його назву зокрема. Адже перейменування, яке відбулося 1922 р., зроблено на честь Чапаєвської дивізії, в якій проходили на той час службу його мешканці (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 188).

Цікавим аспектом цього нарису є відображення економічного становища села у 1930-ті рр. Так, М.Ф. Пономаренко наводить зразок документа із засідання Золотоніського райпарткому 10 березня 1931 р., в якому зазначається, що Чапаєвка мала стати одним із центрів суцільної колективізації. Разом із тим краєзнавець вказує дані із газети «Червоний Жовтень»

(Золотоноша) за 1931–1933 рр., які демонструють картину значного економічного зростання колгоспного господарства. Так, М.Ф. Пономаренко пише: «Якщо наприкінці 1930 р. колгосп об'єднав 591 господарство..., то вже 1932 р. Чапаєвка стала селом майже суцільної колективізації: у колгосп вступило 852, або 85,4% господарств» (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 189). Однак про трагічні наслідки, які стояли за цим процесом, М.Ф. Пономаренко не вказав, оскільки тема Голодомору в радянську добу категорично заперечувалася практично до кінця 1980-х рр. (Попович, 2002, с. 168). Проте вона знайшла своє відображення у його краєзнавчих публікаціях 1990-х рр.

Предметом окремих публікацій М.Ф. Пономаренка стало і саме видання ІМІСЧ. Так, на сторінках золотоніської газети «Прапор Леніна» за 1972 р. було розміщено рецензію краєзнавця на такий том. Вона містила як схвальні коментарі М.Ф. Пономаренка, так і його критику. До недоліків видання краєзнавець зараховував недостатнє використання етнографічного матеріалу, виключення з тексту дати, коли Золотоноша стала центром козацької сотні вперше (1648) та імен керівників Переяславського повстання (1666) і допущення редколегією неточностей у трактуванні подій партизанського руху на Золотоніщині (Пономаренко, 1972).

Окрім цього, М.Ф. Пономаренко написав три статті «“Історія міст і сіл Української РСР” у топонімічному аспекті», «“Історія міст і сіл Української РСР” в повсякденному житті» та «“Історія міст і сіл Української РСР” у навчально-виховній роботі». Остання з них була опублікована в науково-педагогічному журналі «Радянська школа» (1976), інші збереглися лише як рукописи. У зазначених статтях М.Ф. Пономаренко обґрунтовував, яким чином можна інтегрувати історико-краєзнавчі знання, почерпнуті з таких концентрованих енциклопедичних видань, як ІМІСЧ, у різні сфери життя населення, як освіта та виховання, так і в інші наукові дисципліни, як, наприклад, топонімія (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 9, 24 арк.). Разом із тим досвід участі у створенні ІМІСЧ вплинув на подальші дослідження М.Ф. Пономаренка, які, зокрема, стали основою для опублікованих у 1990–2000-х рр. книг з історії краю – «Золотоніщина» та «Золотоніщина в осадах» (Пономаренко, 1991, 2001).

Висновки. Таким чином, у процесі цього дослідження було з'ясовано, що участь у проєкті «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область» дала М.Ф. Пономаренку можливість поглиблення своїх краєзнавчих досліджень з історії сіл Золотоніщини, які він розпочав у попередні десятиліття. У своїх нарисах М.Ф. Пономаренко приділив багато уваги етимології назви, археології та середньовічній історії населених пунктів регіону. Зібраний та проаналізований краєзнавцем матеріал містить цікаві факти про села Бубнівська Слобідка та Богущова Слобідка, які фігурували у ключових подіях української історії, проте не були достатньо висвітлені в енциклопедії. Разом із тим результати проведених розвідок для краєзнавчих нарисів М.Ф. Пономаренко застосовував у своїх працях з краєзнавства та ономастики.

Джерела та література

- Голиш, Г. (2008). Історія Золотоніщини XVIII – поч. XX ст.: джерелознавчий аспект. *Черкащина в контексті історії України* : матеріали III наук.-краєзн. конф. Черкащини. Черкаси.
- Гонца, І. (2014). Відродінні найменування в ойконімії Черкащини. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*, 8. 23–30.
- Гонца, І., & Молодичук, О. (2016). До питання ономастичної метонімізації географічних номенклатурних термінів в ойконімії. *Філологічний часопис*, 2(8). 17–27.
- ДАЧО – Державний архів Черкаської області.
- Мельниченко, В. (2020). З любов'ю до Черкащини. Михайло Пономаренко: з любов'ю до Черкащини. *Збірник статей, спогадів про М.Ф. Пономаренка та його вибраних публікацій / упор. В.М. Мельниченко*. С. 3–13. Черкаси : «Вертикаль».
- Пономаренко, М. (1957, 8 вересня). Домантів. *Радянська Золотонощина*.
- Пономаренко, М. (1958, 29 січня). Боротьба за відбудову і розвиток народного господарства в повоєнний період. *Радянська Золотонощина*.
- Пономаренко, М. (1972, 8 серпня). Історія міст і сіл Черкащини. *Прапор Леніна*.

- Пономаренко, М.** (1984). Звіт про розвідкові дослідження Зміювих валів на Лівобережжі Черкащини у 40–70-х роках. Ф. 1984/63. Науковий архів Інституту археології НАН України.
- Пономаренко, М.** (1991). *Золотоніщина*. Черкаси.
- Пономаренко, М.** (2001). *Золотоніщина в осадах*. Золотоноша.
- Попович, О.** (2002). Голодомор 1932–1933 років на Україні в сучасній українській історіографії (кінець 80-х–90-ті роки ХХ ст.). *Науковий вісник УжНУ*, 7. 168–173.
- Прядко, О.** (2016). Давньоруське городище Бубнів на переяславському Лівобережжі Дніпра. *Нижинська старовина*, 22(25). 132–139.
- Семенов, В. (1903)**. Малоросія. В *Росія. Повний географічний опис нашої держави*. Санкт-Петербург.
- Серяков, С.** (2012). Повсякденне життя єзуїтських шкіл України. / Смолій В. (Ред). В *Практики, казуси та девіації повсякдення*. Київ.
- Соса, П.** (1994). Біобібліографічний словник краєзнавців України. Пономаренко М.Ф. *Краєзнавство*. № 1–2. С. 17–19.
- Стешенко, О.**(1972). Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Черкаська область. Київ : АН УРСР, Ін-т історії.
- Трохименко, В.** (2006). Патріарх українського краєзнавства, народний академік М. Пономаренко. Бо ти на землі – людина. С. 365–373. Черкаси.
- Хоменко, В.** (2016). Народний академік. Силуети. С. 14–18. Київ. Пономаренко М.
- Черняхівська, О.** (2021). Діяльність головної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» щодо створення архівних колекцій проекту. *Сіверянський літопис*, 4. 111–119. DOI: 10.5281/zenodo.5229577.
- Яковенко, Н.** (2008). Українська шляхта з кінця XVI – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ : Критика.

References

- Holysh, H.** (2008). Istoriiia Zolotonishchyny XVIII – poch. XX st.: dzhereloznavchyi aspekt [History of Zolotonishchyna from the 18th to the early 20th century: source study aspect]. *Cherkashchyna v konteksti istorii Ukrainy: materialy III nauk.-kraiezn. konf. Cherkashchyny*. Cherkasy [in Ukrainian].
- Hontsa, I.** (2014). Vidrodyanni naimenuvannia v oikonimii Cherkashchyny [Family names in oikonyms of Cherkasy region]. *Aktualni problemy filolohii ta perekladnavstva*, 8. 23–30 [in Ukrainian].
- Hontsa, I., & Molodychuk, O.** (2016). Do pytannia onomastychnoi metonimizatsii heohrafichnykh nomenklaturnykh terminiv v oikonimii [On issue of onomastic metonymization of geographical nomenclatural terms in placename study of Cherkasy region]. *Filolohichnyi chasopys*, 2(8). 17–27 [in Ukrainian].
- DAChO** – Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archives of Cherkasy region]. [in Ukrainian].
- Melnychenko, V.** (2020). Z liuboviu do Cherkashchyny [With love to Cherkashchyna]. Mykhailo Ponomarenko: z liuboviu do Cherkashchyny. Zbirnyk statei, spohadiv pro M.F. Ponomarenka ta yoho vybranykh publikatsii / upor. V. M. Melnychenko. S. 3–13. Cherkasy: «Vertykal» [in Ukrainian].
- Ponomarenko, M.** (1957, 8 veresnia). Domantiv [Domantiv]. *Radianska Zolotonoshchyna* [in Ukrainian].
- Ponomarenko, M.** (1958, 29 sichnia). Borotba za vidbudovu i rozvytok narodnoho gospodarstva v poviennyi period [The struggle for the reconstruction and development of the national economy in the post-war period]. *Radianska Zolotonoshchyna* [in Ukrainian].
- Ponomarenko, M.** (1972, 8 serpnia). Istoriiia mist i sil Cherkashchyny [History of cities and villages of the Cherkasy region]. *Prapor Lenina* [in Ukrainian].
- Ponomarenko, M.** (1984). Zvit pro rozvidkovi doslidzhennia Zmiiovykh valiv na Livoberezhzhi Cherkashchyny u 40–70 rokakh [Report on reconnaissance studies of Serpentine ramparts on the Left Bank of Cherkasy in the 1940s–1970s]. F.1984/63. Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Ponomarenko, M.** (1991). *Zolotonishchyna* [Zolotonosha region]. Cherkasy [in Ukrainian].
- Ponomarenko, M.** (2001). *Zolotonishchyna v osadakh* [Zolotonishchyna under siege]. Zolotonosha [in Ukrainian].
- Popovych, O.** (2002). Holodomor 1932–1933 rokiv na Ukraini v suchasni ukrainskii istoriografii (kinets 80-kh–90-ti roky XX st.) [Starvation in Ukraine in period from 1932s–1933s from the point of view of contemporary Ukrainian historiography (late 80s–90s of 20th century)]. *Naukovyi visnyk UzhNU*, 7. 168–173 [in Ukrainian].
- Priadko, O.** (2016). Davnoruske horodyshche Bubniv na pereiaslavskomu Livoberezhzhi Dnipro [The ancient russian settlement of Bubniv on the left bank of the Dnieper in Pereiaslav]. *Nizhynska starovyna*, 22(25). 132–139 [in Ukrainian].

- Semenov, V.** (1903). Malorosiiia [Little Russia]. V Rosiia. Povnyi heohrafichnyi opys nashoi derzhavy. Sankt-Peterburh [in Russian].
- Sieriakov, S.** (2012). Povsiakdenne zhyttia yezuitskykh shkil Ukrainy [Everyday life of Jesuit schools in Ukraine]. Smolii V. (Ed). V Praktyky, kazusy ta deviatsii povsiakdennia. Kyiv [in Ukrainian].
- Sosa, P.P.** (1994). Biobibliohrafichnyi slovnyk kraieznavtsiv Ukrainy. Ponomarenko M.F. [Biobibliographic dictionary of local historians of Ukraine. Ponomarenko M.F.]. *Kraieznavstvo*, 1–2. S. 17–19 [in Ukrainian].
- Steshenko, O.** (1972). *Istoriia mist i sil Ukrainiskoi RSR: u 26 t. Cherkaska oblast* [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: in 26 vols. Cherkasy region]. Kyiv: AN URSS, In-t istorii [in Ukrainian].
- Trokhymenko, V.** (2006). Patriarkh ukrainskoho kraieznavstva, narodnyi akademik M. Ponomarenko [Patriarch of Ukrainian local history, People's Academician M. Ponomarenko]. *Bo ty na zemli – liudyna*. S. 365–373. Cherkasy [in Ukrainian].
- Khomenko, V.** (2016). Narodnyi akademik [People's Academician]. *Syluety*. S.14–18. Kyiv [in Ukrainian].
- Chernyakhivska, O.** (2021). Diialnist Holovnoi redkolehii «Istorii mist i sil Ukrainiskoi RSR» shchodo stvorennia arkhivnykh kolektsii proiektu [Activity of the “History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR”. Main editorial board aimed at establishing archival collections of the project]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, P. 111–119. DOI: 10.5281/zenodo.5229577 [in Ukrainian].
- Yakovenko, N.** (2008). Ukrainska shliakhta z kintsia XVI – do seredyny XVII stolittia. Volyn i Tsentralna Ukraina [The Ukrainian Nobility. From the End of the 16th to the Middle of the 17th Century. Volhynia and Central Ukraine]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.